

Instagram: stela_knjige
Facebook: stela
www.stelaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA:

Bryan Stevenson

Just Mercy: A Story of Justice and Redemption

Copyright © 2014 by Bryan Stevenson. All rights reserved.

This translation published by arrangement with Spiegel & Grau, an imprint of Random House, a division of Penguin Random House LLC.

Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2021

ZA IZDAVAČA

Marko Sabovljević

UREDNIK

Marina Sabovljević

LEKTURA I KOREKTURA

Lidija Cenić

DIZAJN KORICA

Sara Vranić

SLOG I PRELOM

Studio Znak

ŠTAMPA

Alpha print, Zemun

TIRAŽ

1.000

IZDAVAČ

Publik praktikum, imprint Stela

Dobrovoljačka 10/I, Zemun

office@publikpraktikum.rs

011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA

2021

© s_bukley

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-6035-838-9
COBISS.SR-ID 43175433

Pravo na prigovor

Priča o pravdi i iskupljenju

Brajan Stivenson

Preveo sa engleskog

Uroš Nikolić

Stela

Pohvale

„Vatreni, dirljivi i potresni memoari... Brajan Stivenson lako može biti američki Mandela. Decenijama se borio protiv sudija, tužilaca i policije u ime osiromašenih, crnih ili oboje... Nepravdu je lako prevideti kad zadesi one koji su različiti od nas; time se objašnjava ravnodušnost naše generacije na današnju nejednakost. Moramo da se probudimo. Zato je ovoj zemlji potreban jedan Mandela.”

– Nikolas Kristof, *The New York Times*

„Nedostatak pravičnosti u sistemu pravosuđa važna je tema našeg doba... Ova knjiga postavlja priču kroz dva usko povezana konteksta: Stivensonovog životnog dela i duboko ukorenjene rasne nejednakosti u američkom življenju. Ne morate dugo da čitate da biste počeli da navijate za ovog čoveka. Uprkos očekivanjima, Stivenson je oslobodio na desetine ljudi kojima su pretile nepravedne ili preterane kazne i pet puta je izlazio pred Vrhovni sud. Knjiga svedoči ne samo o njegovoj plemenitosti već i o plemenitosti njegovog cilja i poziva na akciju kako bi se njegovo delo završilo. Poruka knjige, istaknuta dramatičnim primerima čoveka koji je odbio da mirno sedi i trpi užase, jeste da zlo može da se prevaziđe, razlika može da se napravi. *Pravo na prigovor* će vas razjariti, ali će i probuditi nadu u vama. Brajan Stivenson je godinama bio kivan na pravosudni sistem i danas nam je svima bolje zbog toga.”

– Ted Konover, *The New York Times Book Review*

„Uzbudljiv, čak i šokantan narativ... Ipak, Stivenson se celim putem oslanja na bleske velikodušnosti, praštanja, ohrabrenja i dobrote.”

– *The Boston Globe*

„Sjajno... Iskustva koja Stivenson deli su univerzalna.”

– *The Philadelphia Inquirer*

„Vredno i opčinjavajuće... Trebalo bi da postane obavezna literatura na pravnim fakultetima.”

– *The Seattle Times*

„Niko u Americi ne čini više dobrog, uz manje priznanja, od Brajana Stivensona... Uhvatio se ukoštac s nesposobnostima, nejednakostima i pukom trapavošću preopterećenog sistema koji uvlači previše ljudi i vrlo retko ispunjava svoju obavezu, bilo prema onima koje uhvati, bilo prema zemlji koja se njime toliko neosnovano diči. Ipak, Stivenson s vremena na vreme opravdava ponos države na sistem. Ako sistem može da proizvede ljude poput njega, onda može biti i pravičan i milosrdan.”

– *Esquire* (pet najvažnijih knjiga u 2014)

„Uvaženi profesor prava sa NYU i dobitnik Mekarturove stipendije donosi nam uzbudljivu priču o praksi koju je osnovao kako bi zaštitio prava ljudi s margina američkog društva. Bez dovoljno sredstava i hronično pretovarena zahtevima za pomoć, njegova organizacija neumorno je radila u ime muškaraca, žena i dece. U međuvremenu Stivenson je doživeo i ličnu krizu. „Ne možete se uspešno boriti protiv zloupotrebe moći, siromaštva, nejednakosti, bolesti, represije ili nepravde i ostati celi”, napisao je. Ipak, izvući će se iz očaja, uveren da tek kad dođe u takvo stanje, čovek može da počne da shvata važnost ukazivanja na nesavršenost pravde, uz samilost i saosećanje. Knjiga je duboko emotivna i morate je pročitati.”

– *Kirkus Reviews* (ocenjena zvezdom)

„Strastveni prikaz načina na koji naša nacija manipuliše pravdom i na neljudski način kažnjava siromašne i potlačene.”

– *Booklist* (ocenjena zvezdom)

„Brajan Stivenson je mladi Nelson Mandela Amerike, genijalni advokat koji se hrabro i odlučno bori za pravdu za sve nas.”

– Desmond Tutu, dobitnik Nobelove nagrade za mir

„Jedan od najvažnijih glasova naše ere dolazi nam s prvih borbenih linija socijalne pravde. Brajan Stivenson je Atikus Finč modernog doba, koji kroz oslobađanje nepravedno osuđenih na smrt nastoji da okaje grehe čitave nacije. Izuzetno hrabra i moćna knjiga. Napeta je, ali i inspiriša. Pravo otkriće.”

– Izabel Vilkinson, autorka knjige *Toplina drugih sunaca*

„Naš pravosudni sistem postao je oruđe zla. Brajan Stivenson je dugo, naporno, vešto i posvećeno radio kako bi vratio stvari na mesto. Pri-
devi kao što su *važno* ili *uzbudljivo* možda su malo izbledeli usled preteranog korišćenja, ali ova knjiga vraća njihovo značenje, baš kao i nadu u čovečanstvo.”

– Trejsi Kider, autorka knjige *Planine iza planina*

*U sećanje na Alis Golden Stivenson,
moju mamu*

Ljubav je motiv, ali pravda je instrument.

– RAJNHOLD NIBUR

Sadržaj

Uvod: Uzvišenje	15
1. Rugalice	29
2. Gornica	43
3. Suđenja i nevolje	55
4. Stari, grubi krst	72
5. O silasku Jovanovom	95
6. Gotovo je	116
7. Nema pravde	126
8. Sva božja deca	143
9. Ovde sam	158
10. Mitigacija	178
11. Odleteću	193
12. Majko, majko	215
13. Oporavak	228
14. Surovo i neuobičajeno	240
15. Slom	257
16. Tužna pesma pogođenih	276
Epilog	291
Postskriptum	295
Izjave zahvalnosti	297
Napomena autora	299
Beleške	300
O autoru	320

Uvod

Uzvišenje

Nisam bio spreman na susret sa osuđenikom. Bio sam dvadesettrogodišnji student prava s Harvarda na praksi u Džordžiji 1983, nestrpljiv, neiskusan i uplašen da sam možda previše zagrizao. Nikada nisam video unutrašnjost zatvora s maksimalnim obezbeđenjem – a svakako nisam posetio one koji su osuđeni na smrt. Kad sam saznao da ću u posetu zatvoreniku ići sam, bez pratnje advokata, morao sam svojski da se potrudim da prikrijem paniku.

Ustanova je bila na obodima Džeksona, zabačenog gradića u ruralnom delu države Džordžija. Vozio sam se tamo sam, južno od Atlante auto-putem I-75, i što sam se više približavao srce mi je snažnije lupalo. Ništa nisam znao o smrtnoj kazni i u tom trenutku nisam odslušao nijedno predavanje iz kriminalne procedure. Nisam imao ni osnovnu predstavu o složenosti procesa koji rezultira smrtnom kaznom, koji ću vremenom upoznati kao svoj dlan. Kad sam se prijavljivao za praksu nisam obratio naročitu pažnju na činjenicu da ću se zapravo sresti sa osuđenima na smrt. Iskreno govoreći, nisam bio siguran ni da želim da budem advokat. Kilometri seoskih puteva ostajali su iza mene, a ja sam postajao sve sigurniji da će se ovaj čovek vrlo razočarati kad me bude upoznao.

Studirao sam filozofiju, da bih tek na završnoj godini shvatio da me niko neće plaćati da filozofiram nakon diplomiranja. Sumanuta potraga za „postdiplomskim planom” dovela me je do pravnog fakulteta, najviše zbog toga što su ostali diplomski programi tražili barem nekakvo poznavanje materije; pravni fakultet, činilo se, nije tražio ništa. Mogao sam da studiram prava i istovremeno radim na sticanju diplome iz javne politike na Kenedijevoj školi upravljanja, što me je tada privlačilo. Nisam bio siguran čime ću se baviti u životu, ali sam znao da će imati nekakve veze sa životom siromašnih, istorijom rasne nejednakosti u Americi i borbom da se uspostave jednakost i pravičnost. U nekom trenutku života sve sam to video i razmišljao o tome, ali nisam uspevao da svoje misli pretočim u smisao koji bi razjasnio karijerni put.

Nedugo nakon početka predavanja na Harvardu zabrinuo sam se da sam možda napravio pogrešan izbor. Imao sam veliku sreću da uopšte budem primljen, budući da sam dolazio s malog koledža u Pensilvaniji, ali već do kraja prve godine moje iluzije su se raspršile. Pravni fakultet Harvarda u to vreme bio je zastrašujuće mesto, naročito za momka koji ima 21 godinu. Većina profesora koristila je sokratovski metod – direktno, repetitivno i suprotstavljeno ispitivanje – kojim bi ponizili svakog nepripremljenog studenta. Predavanja su zvučala ezoterično i daleko od problema rase i siromaštva koji su me naveli da uopšte razmišljam o studijama prava.

Mnogi studenti već su imali nekakve diplome ili su stažirali u prestižnim advokatskim kancelarijama. Ja ništa od toga nisam imao. Osećao sam da imam znatno manje iskustva i da sam video mnogo manje sveta od svih njih. Mesec dana od početka studija predstavnici raznih advokatskih firmi došli su na kampus da intervjuišu studente, koji su navukli skupa odela kako bi zaradili „izlete” do Njujorka, Los Anđelesa, San Franciska ili Vašingtona. Meni je to užurbano pripremanje delovalo kao misterija. Pre nego što sam upisao fakultet nikada nisam ni video advokata.

Čitavo leto nakon prve godine studija proveo sam na projektu maloletničke zaštite u Filadelfiji i privatnim časovima matematike kako bih se što bolje pripremio za Kenedijevu školu. Škola je počela s radom u septembru, a ja sam se i dalje osećao isključeno. Gradivo je

bilo nagomilano, glavni fokus bio je na povećanju koristi i minimiziranju troškova, bez obzira na posledice. Časovi iz teorije odlučivanja ili ekonometrike, ma koliko stimulativno delovali na moj intelekt, ostavili su me na vetrometini. Ali potom se sve izoštrilo.

Saznao sam da je fakultet nudio neuobičajeno dug i intenzivan kurs o parnicama koje se tiču rase i siromaštva, a koji je vodila Betsi Bartolej, profesorka i advokat pri NAACP pravnom fondu za branioce. Za razliku od ostalih kurseva, ovaj je studente slao van kampusa i obavezivao ih da provedu mesec dana sa organizacijom koja se bavila socijalnim radom. Prijavio sam se, i u decembru 1983. bio na letu za Atlantu, u državi Džordžija, gde je trebalo da provedem nekoliko nedelja s Južnjačkim komitetom za zastupanje zatvorenika (SPDC).

Nisam mogao da priuštim direktan let do Atlante, te sam morao da presedam u Šarlotu, gde sam upoznao Stiva Brajta, direktora SPDC, koji se u Atlantu vraćao sa odmora. Stiv je bio u tridesetim godinama i njegova strast i samouverenost bili su direktna suprotnost mojoj ravnodušnosti. Odrastao je na farmi u Kentakiju, a po završetku studija prava smestio se u Vašingtonu. Bio je briljantan advokat i javni zastupnik okruga Kolumbija i nedavno je postavljen na čelo SPDC, čiji je zadatak bio pomaganje osuđenima na smrt u Džordžiji. Smatrao je da je njegovo delo vrlo blisko onome što sam i sam video, a što nikako nije dopiralo do mnogih mojih profesora. Čim me je video, čvrsto me je zagrlio i upustio se u razgovor. Nismo se zaustavili sve dok nismo stigli do Atlante.

„Brajane”, rekao mi je u jednom trenutku, „kapitalna (smrtna) kazna zapravo znači da onima koji nemaju kapital sledi kazna. Ne možemo da pomognemo osuđenima na smrt bez pomoći ljudi poput tebe.”

Iznenadilo me je što je odmah pokazao veru u moje mogućnosti. Obrazložio mi je sve detalje u vezi sa smrtnom kaznom vrlo jednostavno, ali i ubedljivo, a ja sam upijao svaku reč, očaran njegovom posvećenošću i harizmom.

„Nadam se samo da ne očekuješ nešto previše raskošno”, rekao je.

„Oh, ne”, uveravao sam ga. „Zahvalan sam na prilici da radim s vama.”

„Rad s nama zovu svakako, ali retko *prilikom*. Živimo jednostavno i veći deo dana smo na poslu.”

„To mi nije problem.”

„Zapravo, moglo bi se reći da živimo manje nego jednostavno. Živimo siromašno – jedva preživljavamo, borimo se da opstanemo, dan za danom zavisimo od dobrote stranaca i ne znamo šta donosi sutra.”

Nasmejao se kad je shvatio da ga zabrinuto posmatram.

„Šalim se... donekle.”

Prešli smo na druge teme, ali bilo je jasno da je saosećao s mukama osuđenika i svih onih koji su trpeli surov zatvorski tretman. Bilo je osveženje upoznati nekoga kome rad tako snažno prožima čitav život.

Te zime je za SPDC radilo svega nekoliko advokata. Većina su bili nekadašnji advokati odbrane iz Vašingtona koji su se preselili u Džordžiju kako bi odgovorili na rastući problem: osuđenici na smrt nisu mogli da pronađu advokate. Svi oni, i muškarci i žene, i crnci i belci, radili su zajedno i delili misiju, nadu i napetost usled izazova s kojima su se suočavali.

Nakon godina odlaganja i zabrana, na američkom jugu ponovo su počela pogubljenja i većina osuđenika nije imala advokate niti pravo na Savet. Postojao je rastući strah da će ljudi uskoro biti pogubljeni bez prilike da svoj slučaj predstave Savetu. Iz dana u dan unezvereno su nas zvali ljudi kojima nikakva pravna pomoć nije pružena, a datumi pogubljenja neumoljivo su se približavali. Nikada nisam čuo toliki očaj u nečijem glasu.

Od samog početka svi su bili izuzetno ljubazni prema meni i odmah sam se osetio kao kod kuće. Kancelarije SPDC bile su u centru Atlante, u zgradi *Hili*, šesnaestosppratnici u stilu neogotike podignutoj početkom 20. veka, koja je vidno propadala i polako gubila stanare. Smestio sam se u tesan prostor između dvoje advokata i radio administrativne poslove, javljao se na telefon i obavljao istraživanja za članove tima. Tek što sam se navikao na kancelarijsku rutinu, Stiv me je zamolio da odem u posetu osuđeniku na smrt za koga niko drugi nije imao vremena. Objasnio je da je čovek već dve godine čekao izvršenje i još uvek nisu našli advokata koji bi preuzeo njegov slučaj;

moj posao je bio da tom čoveku prenesem jednostavnu poruku: *Nećeš biti pogubljen u narednoj godini.*

Vozio sam se kroz farme i šume u dubinama Džordžije i razmišljao o onome što ću reći kad ga budem video. Uporno sam vežbao svoje predstavljanje.

„Dobar dan, ja sam Brajan. Ja sam student na...” Ne! „Ja sam student prava na...” Ne! „Zovem se Brajan Stivenson. Ja sam stažista pri Južnjačkom komitetu za zastupanje zatvorenika i imam zadatak da vas obavestim da nećete biti pogubljeni uskoro.” „Ne možete biti pogubljeni uskoro.” „Ne preti vam rizik od skorog pogubljenja.” Ne!

Nastavio sam da uvežbavam predstavljanje dok se nisam parkirao pokraj bodljikave žice zastrašujućeg izgleda i visoke stražarske kule Centra za dijagnostiku i klasifikaciju Džordžije. Svi u kancelariji zvali smo ovu ustanovu *Džekson* i bilo je čudno videti tablu s njenim punim imenom – zvučalo je poput klinike ili čak terapijske ustanove. Našao sam mesto za parking, prošao kroz zatvorsku kapiju i ušao u centralnu zgradu punu mračnih i ograđenih hodnika, gde su metalne rešetke blokirale svaku prilaznu tačku. Unutrašnjost građevine jasno je ukazivala na surovost mesta.

Kroz dugački hodnik nalik na tunel stigao sam do mesta za posete, a svaki moj korak zloslutno je odzvanjao po besprekorno čistim pločicama. Kad sam stražaru rekao da sam pravnik koji je došao u posetu osuđeniku na smrt, sumnjičavo me je pogledao. Nosio sam jedino odelo koje sam u tom trenutku imao i oboma nam je bilo jasno da je videlo i bolje dane. Činilo se da mu se pogled nešto duže zadržao na mojoj vozačkoj dozvoli, a potom je progovorio.

„Nisi oдавde.”

Više je konstatovao nego što je pitao.

„Ne, gospodine. Znae, ja radim u Atlanti.” Pustio me je da prođem tek nakon što je telefonirao upravniku i potvrdio da je moja poseta propisno zakazana, a zatim pokazao u pravcu male prostorije namenjene posetama. „Gledaj da se ne izgubiš; ne garantujem da ćemo doći da te tražimo”, upozorio me je.

Soba za posete bila je veličine 20 metara kvadratnih i u njoj je bilo nekoliko stolica zašrafljenih za pod. Sve u sobi bilo je napravljeno od

metala i pričvršćeno. Od uske police ispred stolica do tavanice visoke četiri metra pružala se žičana mreža. Praktično sam ušetao u prazan kavez. Tokom porodičnih poseta zatvorenici i posetioci morali su da budu na različitim stranama žičane pregrade; komunicirali bi kroz otvore. Pravne posete, sa druge strane, bile su smatrane „kontaktnim” – nas dvojica bili bismo na istoj strani prostorije, uz nešto više privatnosti. Soba je bila mala i, iako sam znao da to nije moguće, svakog trenutka postajala je sve manja. Ponovo sam osetio nelagodu jer se nisam dovoljno pripremio. Razgovor je trebalo da traje jedan sat, a ono što sam ja znao jedva da je pokrivalo prvih petnaest minuta. Seo sam na stolicu i čekao. Petnaest napetih minuta kasnije napokon sam čuo zveckanje lanaca sa druge strane vrata.

Čovek koji je ušao delovao je još nervoznije od mene. Pogledao me je lica iskrivljenog od zabrinutosti i skrenuo pogled kad sam mu uzvratio. Nije mnogo odmakao od ulaznih vrata, kao da nije imao naročitu želju da bude u sobi za posete. Bio je to mladi, uredni Afroamerikanac kratke kose – sveže obrijan, srednje građe i rasta – odeven u blistavobelu zatvorsku uniformu. Odmah mi se učinio poznatim, ličio je na svakoga s kim sam odrastao, na druga iz škole, sa svirke ili sportskih terena, na nekoga s kim bih na ulici procaskao o vremenu. Stražar ga je oslobodio okova sa članaka i zglobova, a onda me je strogo pogledao i rekao da imam jedan sat. Nacerio se, kao da je mogao da oseti da smo i zatvorenik i ja nervozni, okrenuo se na petama i izašao. Snažan tresak metalnih vrata za njim dugo je odjekivao po nevelikom prostoru.

Osuđenik i dalje nije prilazio žici, a ja nisam znao šta da radim, te sam prišao i pružio mu ruku. Obazrivo ju je prihvatio. Seli smo i on je prvi pogovorio.

„Ja sam Henri”, rekao je.

Prvo što sam uspeo da izustim bilo je: „Izvinite.” Uprkos svim pripremama i uvežbanim govorima, nisam mogao da prestanem da se izvinjavam.

„Izvinite, ne znam baš, ja sam samo student, još nisam advokat... Izvinite što ne mogu mnogo da vam kažem, ali ni sam ne znam mnogo.”

Zabrinuto me je pogledao: „Da li je sve u redu s mojim slučajem?”

„Jeste, gospodine. Advokati iz SPDC su me poslali da vam kažem da vam još uvek nisu dodelili advokata... Hoću da kažem, još uvek vam nismo dodelili advokata, ali niste u opasnosti od izvršenja još cele naredne godine... Radimo na tome da pronađemo pravog advokata za vas i nadamo se da ćemo ga naći u narednih nekoliko meseci. Ja sam samo student prava. Drago mi je što mogu da budem od pomoći, ako se ukaže potreba, naravno.”

Prekinuo je moje trabunjanje i uhvatio me za ruke.

„Nisam u opasnosti od izvršenja još godinu dana?”

„Tako je, gospodine. Rekli su da im treba najmanje godinu dana za određivanje datuma.” Ovaj podatak meni nije delovao naročito utešno, ali Henri me je još jače stezao.

„Hvala ti. Ozbiljno, hvala ti! To su odlične vesti.” Ramena su mu se opustila i u očima mu se videlo olakšanje.

„Ti si prva osoba koju sam video za više od dve godine, a da nije zatvorenik ili stražar. Mnogo mi je drago što si došao i što si mi doneo dobre vesti”, glasno je izdahnuo i opustio se.

„Razgovaram sa ženom telefonom, ali nisam hteo da dolazi u posetu ili da dovodi decu zato što sam se plašio da ću do tada dobiti datum. Nisam hteo da me vide takvog. Sada ću im reći da mogu da mi dođu u posetu. Hvala ti!”

Iznenadilo me je koliko se obradovao. I ja sam se opustio i upustili smo se u razgovor. Ispostavilo se da smo vršnjaci. Henri mi je tražio da mu pričam o sebi, a ja sam mu postavljao pitanja o njegovom životu. Izgubili smo pojam o vremenu. Razgovarali smo o svemu. Pričao mi je o svojoj porodici i o suđenju. Pitao me je za studije prava i za moju porodicu. Pričali smo o muzici, o zatvoru, pričali smo o tome šta je u životu bitno, a šta ne. Bio sam potpuno uvučen. S vremena na vreme bismo se nasmejali, a bilo je i trenuta tokom kojih je delovao izuzetno emotivno i tužno. Pričali smo i pričali, i tek kad se začulo glasno lupanje na vratima shvatio sam da sam prekoračio dozvoljeno vreme posete. Pogledao sam na sat. Sedeo sam u toj sobi već tri sata.

Stražar je ljutito ušao i rekao: „Odavno je trebalo da odeš. Moraš ići.”

Stavio je Henriju lisice na ruke. Zatim mu je besno prikopčao okove oko članaka. Bio je toliko izbezumljen da ih je previše zategao. Uočio sam bolnu grimasu na Henrijevom licu.

Pitao sam: „Čini mi se da su ti okovi previše zategnuti. Možete li, molim vas, malo da ih popustite?”

„Rekao sam ti da treba da ideš, ne da mi govoriš kako da radim svoj posao.”

Henri se osmehnuo i rekao: „U redu je, Brajane. Ne brini. Samo mi ponovo dođi u posetu, važi?” Video sam da se trzao svaki put kad bi stražar povukao lanac kojim je bio vezan oko struka.

Mora da sam delovao uzrujano. Henri je samo ponavljao: „Ne brini, Brajane, ne brini. Dođi opet, važi?”

Okrenuo se ka meni dok ga je stražar gurao prema izlazu.

Promućao sam: „Izvini, molim te. Izvini, molim te.”

„Ne brini zbog ovoga, Brajane”, prekinuo me je. „Samo se vrati.”

Pokušao sam da mu kažem nešto prigodno, nešto ohrabrujuće, nešto čime bih mu pokazao koliko sam zahvalan za strpljenje koje je pokazao za mene. Ali ništa mi nije padalo na um. Henri se osmehnuo. Stražar ga je i dalje grubo odgurivao. Nije mi se svideo način na koji je Henri bio tretiran, ali on se i dalje smešio, sve dok se ispred vrata nije ukopao u mestu i odupro guranju. Izgledao je nestvarno smireno, ali onda je uradio nešto neočekivano. Zažmurio je i zabacio glavu. Isprva sam bio zbunjen, ali kad je otvorio usta sve mi je postalo jasno. Pevao je. Neverovatno snažnim i jasnim baritonom. I stražar i ja smo ustuknuli.

*Guram dalje, Gospode,
Do najveće visine,
I dok idem, molim se,
Na Uzvišenje¹ postavi me.*

Bila je to stara himna koju su tamo gde sam odrastao pevali u crkvama. Godinama je nisam čuo. Henri je pevao polako, sigurno i

¹ Engl.: *Higher Ground* – pesma Metodističke crkve iz 1898. (Prim. prev.)

samouvereno. Stražaru je trebalo nekoliko trenutaka da se pribere i nastavi da ga gura iz sobe. Okovanih nogu i ruku vezanih iza leđa, Henri je skoro pao. Morao je da se uvije kako bi zadržao ravnotežu, ali i dalje je pevao. Čuo sam ga i iz hodnika:

*Podigni me, Gospode,
Na prostranstvo gospodnje,
Prostor što sam otkrio
Koji ti si stvorio.*

Seo sam na stolicu potpuno zaprepašćen. Henrijev glas bio je pun strasti. Njegovo pevanje prihvatio sam kao dragoceni dar. Došao sam u zatvor pun strepnje i straha, nisam znao hoće li biti voljan da toleriše moju nespremnost. Nisam očekivao saosećajnost i toplinu. Nisam imao pravo da očekujem bilo šta od jednog osuđenika na smrt. A ipak me je prihvatio. U tom trenutku Henri je nešto promenio u mom ličnom shvatanju ljudskog potencijala, iskupljenja i nade.

Stigao sam do kraja kursa, rešen da pomognem svim osuđenici-ma koje sam upoznao tog meseca. Njihova blizina učinila je pitanje svakog života, uključujući i moj, neodložnim i značajnim. Vratio sam se na koledž sa željom da shvatim zakone i doktrine koje okružuju smrtnu kaznu i ekstremno kažnjavanje. Upisao sam kurseve iz ustavnog prava, procesnog prava, žalbene procedure, saveznih sudova i kolateralnih naknada. Dodatno sam radio kako bih shvatio način na koji ustavna teorija oblikuje krivične procedure. Duboko sam uronio u zakone i sociologiju rase, siromaštva i moći. Ranije mi je pravni fakultet delovao apstraktno i nepovezano, ali nakon susreta sa očajnicima i zatvorenima, sve je postalo bitno i od kritične važnosti. Čak su i moje studije na Kenedijevoj školi upravljanja dobile na značaju. Hteo sam da što pre steknem veštine za prepoznavanje i dekonstrukciju diskriminacije i nejednakosti.

Odrastao sam u siromašnom, ruralnom, rasno podeljenom naselju na istočnoj obali poluostrva Delmarva u Delaveru, gde je još uvek bilo vidljivo nasleđe prošlosti. Obalska naselja koja su se pružala od

Virdžinije i istoka Merilenda do juga Delavera bila su svesno okrenuta Jugu. Mnogi u regionu insistirali su na hijerarhiji koja je zahtevala simbole, oznake i konstantno iskazivanje stavova, delom i zbog neposredne blizine Severa. Zastave Konfederacije ponosno su se vijorile sa balkona, kao hrabri i prkosni pokazatelji kulturnog, socijalnog i političkog miljea.

Afroamerikanci su živeli u getoima, železničkom prugom odvojenim od ostatka grada, ili u posebnim „obojenim oblastima” u unutrašnjosti. Ja sam odrastao u oblasti gde su svi živeli u malim barakama; porodice koje nisu imale kanalizaciju morale su da koriste štalu. Prostor za igru delili smo s pilićima i prasićima.

Svi crni ljudi oko mene bili su jaki i odlučni, ali i marginalizovani i izopšteni. Svakog dana po njih bi dolazio autobus i odvodio ih do pogona u kojem su čerupali, klali i obrađivali živinu. Moj otac je odatle otišao kao tinejdžer jer u okolini nije bilo srednje škole za crnu decu. Vratio se s mojom majkom i pronašao posao u fabrici za preradu hrane: vikendom bi održavao kućice na plaži i bungalove za iznajmljivanje. Moja majka je radila u vazduhoplovnoj bazi. Činilo se da smo svi pritisnuti plaštom negostoljubivosti koji nam je ograničavao normalno kretanje.

Svi moji rođaci vredno su radili, ali nisu napredovali. Mog dedu su ubili kad sam bio tinejdžer, ali izgledalo je da niko sem članova moje porodice za to nije mario.

Moja baka bila je ćerka robova iz okruga Kerolajn u Virdžiniji. Rođena je osamdesetih godina 19. veka, a njeni roditelji četrdesetih. Otac joj je stalno pričao o odrastanju u ropstvu i kako je naučio da čita i piše, ali je to krio. Krio je sve što je znao – sve do *Emancipacije*. Robovsko nasleđe umnogome je oblikovalo moju baku, kao i njeno devetoro dece. Uticalo je i na način na koji mi se obraćala, uporno mi govoreći da „ostanem u blizini”.

Svaki put kad bih joj došao u posetu zagrlila bi me toliko snažno da sam gotovo ostajao bez daha. Nakon nekog vremena pitala bi me: „Brajane, osećaš li da te grlim?” Ako bih odgovorio potvrdno, ostavljala bi me na miru; ako bih rekao ne, ponovo bi me napala. Često

sam joj govorio ne jer sam bio srećan u njenom divovskom zagrljaju. Nikad joj ne bi dosadilo da me grli.

Uvek mi je govorila: „Važne stvari ne možeš razumeti iz daljine, Brajane. Moraš da se približiš.”

Daljina koju sam osetio na prvoj godini studija učinila me je izgubljenim. Blizina nepravедno osuđenih ljudi je ono što me je podsetilo na nešto blisko.

Tema ove knjige je masovno zatvaranje i ekstremno kažnjavanje u Americi, lakoća s kojom osuđujemo ljude u ovoj zemlji, kao i nepravda koju stvaramo kad dozvolimo da strah, gnev i daljina oblikuju način na koji tretiramo najranjivije među nama. Tema je takođe i dramatičan period naše novije istorije, period koji je trajno obeležio živote miliona Amerikanaca – svih rasa, uzrasta i polova – i američku psihu u celini.

U decembru 1983, kad sam se prvi put susreo sa osuđenikom na smrt, Amerika je bila u ranoj fazi radikalne transformacije koja će nas pretvoriti u nezapamćeno strogu naciju sklonu kažnjavanju i dovesti do broja zatvorenih kakav nije zabeležen u svetu. Danas imamo najvišu stopu rasta broja zatvorenika u svetu. Od početka sedamdesetih do danas zatvorska populacija porasla je sa 300.000 na 2,3 miliona. Gotovo šest miliona ljudi na uslovnoj je slobodi. Jedan od petnaest Amerikanaca rođenih 2001. završiće u zatvoru; kod Afroamerikanaca je taj odnos jedan prema tri.

Streljanje, vešanje, gasne komore, električne stolice i smrtonosne injekcije donele su smrt hiljadama ljudi u zakonskim pogubljenjima. Na hiljade drugih čekaju svoj datum. Pojedine države nemaju starosnu granicu za procesuiranje dece; četvrt miliona njih poslato je u zatvore za odrasle na odsluženje dugogodišnjih kazni, a među njima ima i mlađih od dvanaest godina. Godinama smo bili jedina zemlja u svetu koja je deci određivala doživotne zatvorske kazne bez mogućnosti pomilovanja; gotovo 3.000 maloletnika poslato je da umre u zatvoru.

Stotine hiljada nenasilnih prestupnika decenijama je držano u zatvorima. Stvorili smo zakone koji pisanje čekova bez pokrića, sitnu

krađu ili provalu čine krivičnim delom koje može dovesti do doživotnog zatvora. Proglasili smo rat zavisnicima od nedozvoljenih supstanci. Od 1980. do danas broj onih koji su završili u zatvoru zbog droge porastao je sa 41.000 na više od pola miliona.

U mnogim državama ukinuta je uslovna kazna. Izmislili smo slogane poput *Tri prekršaja i završili ste* kako bismo jasnije izrazili svoju strogost. Odustali smo od rehabilitacije, edukacije i podrške zatvorenicima jer je pomaganje zatvorenicima očigledno odraz prevelike dobrote i saosećanja. U institucije smo uveli prakse kojima ljude etiketiramo prema njihovim najgorim delima i trajno ih pretvaramo u *kriminalce, ubice, silovatelje, lopove, dilere droge, seksualne prestupnike, prestupnike* – čega se ne mogu rešiti bez obzira na okolnosti koje su dovele do zločina ili na napredak koji su od tada pokazali.

Kolateralne posledice masovnog zatvaranja bile su jednako duboke. Siromašnim ženama, a time i njihovoj deci ukinuli smo pravo na bonove za hranu i smeštaj o trošku države ukoliko su u prošlosti osuđivane zbog droge. Stvorili smo novi sistem kasta koji hiljade ljudi tera iz svojih domova, zabranjuje im da žive sa svojim porodicama ili članovima zajednice i praktično im onemogućava svaku šansu za zaposlenje. Pojedine države trajno oduzimaju pravo glasa osuđenima; rezultat je da se Afroamerikanci u nekoliko država Juga osećaju jednako izopšteno kao u periodu pre Zakona o biračkim pravima iz 1965.

Pravili smo i neke užasne greške. Desetine nevinih ljudi oslobođeno je nakon što su osuđeni na smrt i umalo pogubljeni. Stotine drugih oslobođeni su nakon ponovnog DNK testiranja. Pretpostavke krivice, siromaštvo, uticaj rase i mnoštvo drugih socijalnih, strukturnih i političkih kretanja stvorili su sistem koji obiluje greškama i u kojem hiljade nevinih pati iza rešetaka.

Na kraju, trošimo i gomile novca. Troškovi održavanja zatvora na državnom i federalnom nivou 1980. su iznosili 6,9 milijardi dolara, a danas iznose 80 milijardi. Privatni graditelji i kompanije za pružanje usluga potrošili su milione kako bi ubedili državne i lokalne vlasti da izmisle nove zločine, nametnu oštrije kazne i zatvore što više ljudi kako bi se njihov profit uvećao. Privatni profit usporio je nastojanje da se poboljša javna bezbednost, smanje troškovi zatvaranja i,

najvažnije od svega, promovise rehabilitacija zatvorenika. Državne vlasti bile su primorane da preusmeravaju sredstva namenjena javnom sektoru, obrazovanju, zdravlju i socijalnoj pomoći kako bi platile održavanje zatvorskih jedinica, zbog čega se danas suočavaju sa ekonomskom krizom bez presedana. Privatizacija zdravstvene zaštite unutar zatvora, trgovina i brojne druge usluge pretvorile su zatvorski sistem u zlatnu koku za malobrojne i skupoceni košmar za nas ostale.

Kad sam završio studije prava vratio sam se na Jug kako bih zastupao siromašne, zatvorene i odbačene. U poslednjih trideset godina postao sam blizak s ljudima koji su bili nepravедно optuženi i osuđeni na smrt, ljudima poput Voltera Makmilana. U ovoj knjizi biće reči i o Volterovom slučaju, iz kojeg sam naučio da je naš sistem zaprepašćujuće ravnodušan prema netačnim ili nepouzdanim presudama, tolerantan prema pristrasnostima i blagonaklon prema nepravедnim procesima i osudama. Volterovo iskustvo naučilo me je da naš sistem ostavlja traume i žrtvuje ljude svaki put kada neodgovorno procenjuje – i to ne samo one koji su optuženi već i njihove porodice, članove njihove zajednice, pa čak i žrtve zločina. Ali Volterov slučaj naučio me je još nečemu: u mraku koji nas okružuje ipak postoji i svetlo.

Volterova priča jedna je od mnogih koje će se naći u narednim poglavljima. Zastupao sam zlostavljanu i zapostavljaju decu kojoj je suđeno kao odraslima i koja su doživljavala još veće zlostavljanje i maltretiranje nakon što su smeštene u zatvorske jedinice. Zastupao sam žene, čija se brojnost u zatvorima u poslednjih trideset godina povećala 640 procenata, i video kako nas sveopšta histerija oko zavisnosti i netrpeljivosti prema siromaštvu navode da kriminalizujemo i krivično gonimo siromašne žene u slučaju da trudnoća pođe naopako. Zastupao sam mentalno poremećene osobe koje su zbog svog stanja često provodile decenije u zatvorima. Postao sam blizak sa žrtvama nasilnih zločina i njihovim porodicama i svojim očima video kako su i mnogobrojni zatvorski čuvari polako gubili zdravlje, postajali sve ljući i nasilniji i sve manje pravični i samilosni.

Zastupao sam i ljude koji su počinili užasne zločine, ali se i pored toga trude da se oporave i pokaju. Duboko u srcima mnogih

osuđenika i zatvorenika pronašao sam razbacane trunke nade u čovečanstvo – seme oporavka koje zapanjujuće brzo proklija ako mu se ukaže i najmanja pažnja.

Blizina me je naučila nekim od osnovnih i otrežnjujućih životnih istina, uključujući i ovu vitalnu lekciju: *Svako od nas je više od najgore stvari koju smo ikada učinili*. Moj rad sa siromašnima i zatvorenima uverio me je da suprotno od siromaštva nije bogatstvo; suprotno od siromaštva je pravda. Na kraju, uverio sam se kako prava mera naše posvećenosti pravdi, karaktera našeg društva, naše posvećenosti vladavini prava, pravičnosti i jednakosti nije način na koji tretiramo bogate, moćne, privilegovane i cenjene. Prava mera našeg karaktera je način na koji tretiramo siromašne, obespravljene, optužene, zatvorene i osuđene.

Ako dopustimo da druge tretiraju nepravično, i sami smo za to krivi. Odsustvo saosećanja umanjuje pristojnost zajednice, države, čak i nacije. Strah i gnev u nama jačaju želju za osvetom i zlostavljanjem, čine nas nepravičnim i nepravednim, sve dok svi zajedno ne postanemo lišeni milosti i ne osudimo sebe isto kao što osuđujemo druge. Što se više bližimo masovnim zatvaranjima i ekstremnim nivoima kažnjavanja, to sam više uveren da moramo shvatiti da nam svima treba razumevanja, pravde i možda malo milosti bez povoda.